

Voigt Vilmos

A MAGYAR NÉPRAJZ HELYE A TÁRSTUDOMÁNYOK KÖZÖTT

Most, amikor századik esztendejét ünnepli a Magyar Néprajzi Társaság, és a visszatekintők jóvoltából egy egész évszázad magyar tudománytörténetét idézi, talán az a leginkább tanulságos, ha arra figyelünk, a társaság és a magyar néprajz egésze hogyan helyezkedik el a rokon tudományok körében. Ilyen értelemben mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban fontos összefüggésekre felhívta már a korábbi tudománytörténet is a figyelmet (legutóbb, a hasonló korábbi áttekintéseket is említve és felhasználva, ám természetesen mégsem a teljesség igényével Kósa László: *A Magyar Néprajzi Társaság története /1889–1989/*, Budapest, 1989). Amikor egy évtizeddel ezelőtt arról szólhattam, milyen sokféle érdeklődés is figyelhető meg néprajztudományunk megszerveződésének első évtizedeiben (lásd: Valóság, 1980. augusztus, 102–111, illetve *Ethnographia* 91. /1980/443–451) már érinthettem azt a kérdéskört, milyen is volt kialakulásakor e Társaság helye a rokon tudományok körében. Ez a téma azonban nemcsak kimeríthetetlen, hanem meghatározó jelentőségű is: arra vonatkozik, miben látta a néprajzi kutatás sajátos feladatkörét elődeink több generációja.

Köztudott, ezért nem is kell hosszasan bizonygatni, hogy a Magyar Néprajzi Társaság világszerte is egyedülálló módon *központi* és *integráló* szerepet játszott és játszik a magyarországi néprajzi kutatások teljes területén. Noha mind az egyetemi oktatás, mind a Néprajzi Múzeum „néprajzi” története, a népköltési gyűjtések és publikációk története régibb, mint a Magyar Néprajzi Társaságé, nyilvánvaló, hogy az utóbbi évszázadban ez volt és maradt a teljes magyar néprajz legfontosabb, legtágabb körű, leghatékonyabb intézménye. Az *Ethnographia* folyóirat a magyar néprajzi kutatások leghívebb tükre volt és maradt s a Magyar Néprajzi Társaság fejlődésében, változásaiban, figyelhető meg legegyszerűbben az utóbbi évszázad magyar néprajzi tudománytörténete. Korszakok és iskolák itt figyelhetők meg a leginkább, vezetők programjaiból és a társaság taglétszámából, társadalmi hovatartozásából kaphatjuk a legpontosabb képet arról, mi is volt a helye az egész magyarországi társadalomban a néprajznak, a népi kultúra iránti érdeklődésnek.

Ami a Magyar Néprajzi Társaság *integráló* szerepét illeti, mindig hangsú-

lyozták, hogy itt a folklorisztika, a tárgyi néprajz és az etnológia képviselői egyaránt helyet kaptak. Azt is megemlítik továbbá, hogy ez a kombináció más magyarországi intézményekben (múzeum, oktatás, könyvkiadás stb.) is megfigyelhető. Ehhez az alapjában pontos megállapításhoz azonban szükséges kiegészítéseket fűzni. Egyrészt tény, hogy noha ezt az integrációt nem a Magyar Néprajzi Társaság (vagy ennek megteremtői) hozták létre, hanem ennek már száz évvel ezelőtt is volt hagyománya nálunk, abban a formájában, ahogy ez közismert, mégiscsak a Magyar Néprajzi Társaság állandósította. Jóllehet voltak törekvések arra, hogy az etnológia a maga önálló fórumait teremtsen meg, a folklorisztika végre folyóirathoz juthasson, a néprajzi gyűjtők hálózatát témánként is külön szervezzék meg, sőt a hasonló intézményekkel, társaságokkal való kapcsolattartásban akár rivalizáló törekvések is megjelentek – mindennek ellenére a Magyar Néprajzi Társaság kebelén belül végül az említett áramlatok együtt maradhattak. Tudjuk azt is, hogy mindig igen közvetlen kapcsolatban volt a társaság a nyelvtudománnyal, földrajztudománnyal, embertannal és valamilyen módon a népzene- és néptánc kutatás is mindig prioritásai között szerepelt.

Azt is megemlítették a magyar néprajz tudománytörténetei, mégpedig hol elismerően, hol elítélően (még akkor is, ha voltaképpen ugyanazt a tényanyagot interpretálták, mind például Sozan Michael: *The History of Hungarian Ethnography*. Washington, 1979, illetve Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, 1989), hogy ez a Társaság oly módon is integrált, hogy nemcsak a magyar néprajz kérdéseivel foglalkozott, hanem a nemzetiségeket is különleges figyelemmel vizsgálta. Ezért kellett már a fentiekben is a régi, hivatalos nevet használva „magyarországi” néprajzi kutatásokról beszélni. Hol pozitívumként, hol kuriózumként szokás emlegetni, hogy száz évvel ezelőtt a Társaság nyolc tematikus egységén belül, az elsőben, a „népfajok szerinti”-ben külön szakosztálya volt a magyar, székely, csángó, palóc, délvidéki német, dunántúli német, erdélyi szász, szepesi szász, horvát, szerb, bolgár, tót, rutén, lengyel, vend, román (=román, hogy ne az akkor közkeletű, ám egyesek fülében sértőnek csengő „oláh” szót kelljen használni), görög, örmény, cigány, bosnyák, finn-ugor, török-tatár, olasz néprajznak, és nyilván csak elnökök hiányában maradt ki az önálló szakosztályok jegyzékéből néhány további etnikai vagy területi csoport. A majdnem negyedszáz szakosztály pontosan jelzi, mennyire központi gondolat volt száz évvel ezelőtt e végül is magyar érdekeltégű Társaság megalapítói körében a „népfajok Magyarországon” egyenkénti, tüzetes vizsgálata. Azt sem tartjuk véletlennek, hogy a magyarországi nemzeti-egyi kutatást nemcsak egy évszázaddal ezelőtt, a „nagy” Magyarországon, hanem később is, és legkivált az utóbbi évtizedekben is a Magyar Néprajzi Társaság pártolta: nemzetközileg is páratlan módon nemcsak a társaság által szervezett négy nemzetközi nemzetiségkutató konferencia (Békéscsaba 1975, 1980, 1985, 1990), meg az ugyancsak négy évkönyvsorozatként működő (kezdő címen „A magyarországi nemzetiségek néprajza”) kiadványok jelzik ezt, hanem a Társaság egész profilja, publikációi, érdeklődési köre, üléseinek előadói, külföldi tagjainak névsora, kitüntetettjeinek megosztása is egyértelműen bizonyítja. Amikor most, a jubileumi ünnepségeken a szlovák, horvát, szlovén,

kollégák méltatják a leghosszabban és legmelegebben társaságunk munkásságát (mások pedig nem jöhettek el, hogy elmondják ugyanezt), úgy látszik, érdemes volt, és ezt sokan észre is vették.

Éppen ez a központi és integráló jelleg okozza, hogy igen nehéz a pontos hazai és nemzetközi párhuzamokat megkeresni: hiszen hol irodalmi-folklorisztikai archívumokat és „társaságokat”, hol kisebbségkutató egyesületeket, máskor gyarmati kutatásokból kinövő intézményeket kellene párhuzamba hozni. Sokan megkísérelték már, hogy ilyen párhuzamokkal hol a Magyar Néprajzi Társaság elsőbbségét bizonyítsák, hol éppen gyengeségeire világítsanak rá. Minthogy végtelen a felhozható nemzetközi és tudománytörténeti adatok sora, itt csupán mintaértékű összevetésekre utalhatunk.

A tudományos akadémiák – minden szervezeti különbségük ellenére is – abban egyeztethetők egymással, hogy világméretben sem oldották meg a néprajz képviselőjét. Nálunk csupán a Horthy-korszak második felében (!) volt személyileg elfogadható képviselője a magyar néprajznak a Magyar Tudományos Akadémián. Azóta a helyzet egyre rosszabb. Amikor az 1950-es évek elejére Magyarországon is más tudományterületeken szovjet mintára nagy akadémiai kutatóintézeteket szerveztek, ez nálunk a meglévő, néprajzi témákat is vállaló intézmények („Néptudományi Intézet”) szétverésével járt, és a népzene-kutatás (meg a néptánc-kutatás) is csak évtizedek huzavonái után integrálódhatott egy akadémiai kutatóintézetbe (ami ugyan minden eredménye ellenére sem a néprajz keretében van: Zenetudományi Intézet a neve). A népművészet kutatását az Akadémia még ekkora figyelemre sem méltatta. Az alig több mint két évtizedes akadémiai Néprajzi Kutató Csoport viszonylag megnyugtató méretei és személyi állománya ellenére máig sem megoldás, mondjuk az etnológiai, folklorisztikai, kulturális és szociálintropológiai kutatásokat illetően. A Magyar Néprajzi Társaság, amely az említett kérdésköröket ehhez képest sokkal értelmesebben, súlyuknak megfelelően fogta fel, természetesen itt csak eszmei vigaszt nyújthat.

Hogy nem csupán az utóbbi évtizedek „hibáiról” vagy mulasztásairól beszélhetünk, könnyűszerrel bizonyíthatjuk. Történettudományi bizottsága például 1854-től volt a Magyar Tudományos Akadémiának (működéséről áttekintést ad Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottságának működése /1854–1949/* Budapest, 1966), amit az 1949-es átszervezés után is hasonló bizottsággal váltottak fel. Fennállásának első évszázada alatt több mint 150 tudományos munkát jelentetett meg, hogy egyéb tevékenységét ne is említsük. Hasonló „etnográfiai” bizottságról nem tudunk. Nyilván ez is oka annak, hogy néprajzi-történeti forráskiadványaink száma oly csekély, illetve más tudományágak számára kellett dolgozniuk az ehhez értő folklorista vagy etnográfus kollégáinknak.

Ismeretes, hogy a tudományos társaságok elődei körébe sorolhatók az irodalmi és művelődési társaságok. Nálunk ezek közül csak egy, a Kisfaludy Társaság tevékenysége érintkezik a néprajzéval. A centenáris áttekintésből (Kéký Lajos: *A százéves Kisfaludy Társaság /1836–1936/*, Budapest, 1936) is tudjuk, hogy főként a magyar népköltészet kiadása foglalkoztatta. A Kisfaludy Társaság az 1840-es évek elején több ilyen érdekű pályázatot írt ki, felolvasó üléseket

rendezett, pl. „Mit értünk nemzetiség és népiesség alatt a költészetben” 1842, „A népköltészetéről” 1842, Erdélyi János „A magyar népdalköltészetéről” 1842. november 30., amelynek vitájában határozták el, hogy összegyűjtetik és kiadják a magyar népdalok, népmondák, hagyományok, mesék legjavát. 1844-től Erdélyi János irányításával folyik a kiadás előkészítése. A *Népdalok és mondák* (három kötet, 1846–1848) megjelenése után 1863 nyarán javasolja a Kisfaludy Társaság a magyar népköltési gyűjtemény új sorozatának a megkezdését, 1865. október 25-én pedig a hazai nemzetiségek népköltészetének a kiadását is. (1866-ban már meg is jelenik az első ilyen kötet, a tót népdalok, amelyet csakhamar még kettő /ruszin és román/ követ, ám több kötet később nem látott napvilágot.) A tervezett magyar folklór korpusz, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény* 14 kötete végül 1872 és 1924 között jelent meg, főként Gyulai Pál, majd Sebestyén Gyula agilitása eredményeként, noha igencsak szaggatott ütemben. E fontos és ma is követendőnek nevezhető célkitűzések és eredmények ellenére nem pótolhatta azonban a Kisfaludy Társaság egy sokoldalú néprajzi társaság tevékenységét (erre szűkös anyagi keretei, írókból és irodalmárokból választott tagsága sem nyújtott lehetőséget). Még a népköltési gyűjtemények kiadásához is „külső” segítséget kellett igénybe venni. Népköltési gyűjtőutakat voltaképpen sohasem tudott anyagilag támogatni, és amikor a 20. század elején már ilyen (szakképzett gyűjtőket igénybe vevő) módszerrel kellett volna folytatni a kutatást, ebben már csak részben tudott közreműködni. Így is a Kisfaludy Társaság, illetve (az 1910-es években) a Folklore Fellows „magyar tagozata” által végeztetett gyűjtések közül több is kötetbe szerkesztődött, úgyhogy akár ezek megjelentetésére is gondolhatnánk. (Mindenképpen kár, hogy a Magyar Néprajzi Társaság szinte csak megszületésének centenáriuma körül gondolt arra, hogy ilyen feladatot magára vállaljon. Ha jóval korábban elindult vagy újraindult volna a Társaság ilyen gyűjtési-kiadási tevékenysége, bizonyára nemcsak sokkal több régi népköltési gyűjteményünk lenne polcainkon, hanem azóta pótolhatatlanul elmúlt folklórjelenségekről lehetne pontosabb tudomásunk.) Annál nagyobb öröm számunkra, hogy éppen a társaság centenáriumára végre megjelent a Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának első kötete, Veress Sándor klasszikus értékű műve, a *Moldvai gyűjtés* (Budapest, 1989).

A társasághoz sok szempontból legrokonabb Magyar Történelmi Társulat elsősorban éppen a forráskiadványok közzétételére, illetve egy szakfolyóirat (*Századok*) kiadására szerveződött meg, a néprajzkutatók szemében már akkor is szinte az előző nemzedék(ek) jóvoltából és tusculanumaként.

Amint azt a régebbi és újabb tudománytörténeti áttekintésekből egyaránt észleljük, e társaság megalakulása, első évtizedei sem teltek el társadalmi és tudományos háttérű viták nélkül. (Lásd például Lukinich Imre: *A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917*. Budapest, 1918 – Glatz Ferenc: *A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története*. Századok 101 /1967/, 233–267. – Glatz Ferenc: *Kísérlet történelmi folyóirat indítására 1865-ben*. Századok 100 /1966/, 1278–1299.) Azt is tudjuk, hogy voltaképpen egy generációval hamarabb is megkísérelték egy hasonló társaság létrehívását (Tilkovszky Lóránt: *Kísérlet történelmi társulat alapítására 1845-ben*. Századok 100 /1966/, 945–961). Itt ugyanazokat a célokat tűzték ki (nemegyszer ugyanazok), akik

végül is a kiegyezéskor ezt megvalósították. A „történészek” a nemzeti múltat kívánták kutatni, vagyis a maguk kompetenciája mintegy kiterjedt arra is, ami a néprajzi vizsgálatok végeredménye lett volna. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat (1878) létrejötte már időben is közel esik a néprajzi társaságéhoz, és a kettejük érdeklődési köre között is kevesebb az átfedés. Nálunk az etnológia – talán ezzel is összefüggésben – mindmáig voltaképpen nem is rendelkezik archeológiai vonatkozással, mint sokfelé a világban (legkivált az amerikai „*cultural anthropology*” keretein belül). Még akkor is feltűnő ez a vonás, ha például Herman Ottó őskorig nyúló naiv evolucionizmusa, Lambrecht Kálmán igazában mindig is autodidakta archeológiája, vagy akár Vajda László érzéke a régészeti távlatok iránt sejteti, hogy e kapcsolat eredményesebb is lehetett volna.

A természettudományi társulatok közül leghamarabb a Királyi Magyar Természettudományi Társulat állt (1841-től) (Emlékkönyv a Királyi Magyar Természettudományi Társulat félszázados jubileumára. A választmány megbízásából szerkesztette a titkárság. Budapest, 1892). Ennek a tevékenységéhez tartozott nemcsak a fizika és biológia számos területe, hanem a földrajz, régészet néhány kérdésköre is, sőt életföldrajzi és néprajzi témák is. Ez a társaság jelenteti meg például Herman Ottónak A magyar halászat könyve c. művét, Lóczy Lajostól a Khina és népe nagymonográfiát, Darwin, Topinard, Lubbock és mások könyveit. Érdemes megemlíteni, hogy 1867 és 1890 között a társaság száma 659-ről 7173-ra emelkedett. Soraikban nemcsak valódi „természettudósok”, hanem orvosok, tanárok, papok is voltak, vagyis a vidéki értelmiség tudományos kérdések iránt fogékony, helybeli megfigyelésekre alkalmas színejava is. Ez egyszerre volt előny egy megszerveződő néprajzkutatásban, később azonban belső konkurenciát is jelentett, hiszen ugyanaz, a végül is vékony értelmiségi réteg nem tudta egyszerre a legkülönbözőbb tudományterületeket művelni. (Ugyanezt mondhatjuk a nyelvjárásgyűjtésről is. Amíg világszerte megszokott, hogy a folklorisztikai és nyelvjárási gyűjtés szinte elválaszthatatlan egymástól, nálunk ez nem így alakult. Simonyi Zsigmond vagy Beke Ödön munkássága éppen kivételes voltával jól példázza e lehetőségeket és azok korlátozott voltát. (Néhány vonást illetően lásd cikkemet: Beke Ödön mint folklorista. Nyelvtudományi Közlemények 85 /1984/265–272.)

Nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte a földrajz és néprajz szinte elválaszthatatlan volt egymástól. Ha a néprajz iskolai tantárggyá lett, akkor is „föld- és néprajz” volt a neve. Mint ismeretes, e tudományterület fellendülése nálunk Hunfalvy János (1820–1888) nevéhez fűződik. A korábban történeti kérdésekkel foglalkozó tudós 1859-ben a földrajztudományról tartotta akadémiai székfoglalóját (Strabon és Ptolemaiosz, Büsching és Ritter Károly nézetei a földiratról), majd 1870-től ő a földrajz professzora a pesti egyetemen, az első és sokáig egyetlen akadémikusa szakterületének. Természetesen ő lett 1872-ben a megalakult Magyar Földrajzi Társaságnak az elnöke. Az 1880-as évek elejére datálható egyetemi előadás-jegyzete („Egyetemes néprajz”) ugyan nem igazán etnológia, ám mindenképpen ennek nemes előzménye. (Munkásságáról lásd legutóbb: Szabó József: Gondolatok Hunfalvy János életművéről néhány XIX. század közepi földrajzi irányzat tükrében. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, I. szám, 1985. 21–26.)

A magyar néprajztudomány vonzalmái között az antropológia a legrégebbiek és legszorosabbak egyike. Erről szerencsére a tudománytörténet is szól (legkivált Bartucz Lajos áttekintése: *A magyar ember. A magyarság antropológiája*, Budapest, 1938, a „Magyar Föld, Magyar Faj” kézikönyvsorozat negyedik kötetében; majd az ő anyagát Kósa László és Sárkány Mihály több tudománytörténeti írása méltóképpen hasznosította). Anekdotikus történetektől nem mentes főszereplői itt (ponori) Török Aurél, aki külföldi tanulmányútja végén 1881-től (1912-ben bekövetkezett haláláig) volt a budapesti egyetemen az embertan (anthropológia) professzora. 1878-tól az Országos Régészeti és Embertani Társulatban tevékenykedik, 1881-ben pedig megindítja (az egyetlen számot megért) *Anthropológiai Füzetek* kiadását. Török élettan-tanár volt a kolozsvári egyetemen és Trefort Ágoston kultuszminister szemeli ki antropológusnak, ő küldeti ki Párizsba a világhírű Broca-intézetbe, az 1881–82-es tanévben pedig a már Budapestre kinevezett professzort (a kar útján) maga a minister szólítja fel egy „anthropológiai program” elkészítésére, majd megvalósítására. Hogy ez pontosan milyen lehetett (ha egyáltalán elkészült), nem tudjuk, egyetemi tanrendekből kideríthető azonban, hogy Török 1882 őszétől ad elő antropológiai és még inkább meglepő módon „ethnographiai” témából, főként Ázsia népeiről, ám az 1900-as évek elején „Néprajz (ethnographia) embertani alapon”, „néprajz és társadalomtan embertani alapon”, sőt akár „általános néprajz” címmel. Sajnos, ennek pontos tematikáját csak sejthetjük, és az antropológia legközvetlenebb néprajzi kapcsolatai e korban inkább megoldott problémának látszottak, mintsem valóban azok lettek volna. Etnológiánk történetének azonban fontos periódusa e korszak, áttekintése több figyelmet is megérdemelne.

A földrajztudós Hunfalvy János bátyja, Pál (1810–1891) nyelvész, aki már az 1850-es évektől kezdve a *Volkskunde*-típusú kutatásokat ismeri és ismerteti, az ugor–török háborúban természetesen a finnugor rokonság híve. Ez a probléma vezeti etnogenetikai kutatásai irányába. Ennek főműve az 1876-ban megjelent *Magyarország ethnographiája*, egy történeti-filológiai-demográfiai áttekintés, amely előbb az emberek és emberi kultúrák osztályozását adja, majd a honfoglalás előtti etnikai térképet rajzolja meg, a magyarokat pedig történeti és földrajzi tagolódásban tárgyalja. Külön foglalkozik a korai jövevény népekkel, majd a németekkel, szlávokkal, rumunokkal, cigányokkal, örményekkel és zsidókkal. Egyszóval etnikai körképet rajzol. (Még történetibb etnográfia a halála után kiadott kétkötetes munkája a románok etnogenezisééről.) Ez a célkitűzés vezet akkor is, amikor 1889-ben elfogadja a Magyarországi Néprajzi Társaság elnöki székét. Ám mégsem mondhatjuk, hogy a társaság később is pontosan az ő gondolatvilágát tükrözte volna. Inkább azt vehetjük észre, hogy az ilyen áttekintések helyett a tárgyi néprajzra vagy folklorisztikára koncentráló vizsgálatok végül is önállósodást, a néprajz öndefinícióját hozták magukkal. Hunfalvy Pál ugyan védelmezi, deklarálja az önálló néprajzi kutatást és módszert, ám ez végül nem az ő elvei szerint formálódott ki.

Már a Magyar Néprajzi Társaság kezdetén felmerült az az ellenvélemény, hogy erre külön fórumként nincs is szükség, hiszen a működő más társaságok ugyanezeket a feladatokat jobban (vagy csak jól) ellátják. Elvben a történeti,

régészeti társulatok is így érvelhettek volna, azonban gyakorlatilag Lóczy Lajos révén csak a földrajzi társaság elsőbbségét és fontosságát képviselték határozottan. A fentiek értelmében mind az összemérés, mind a határozott elválasztás indokolható lenne. A Magyar Földrajzi Társaság egyébként éppen az akkori közelmúltban közvetlen ismeretekkel bírt a konkurens „társasági” kísérletek rövid tündökléséről és bukását illetően. 1877 nyarán alakult meg például a Magyar Afrikai Társaság, amely azonban a nagy (nemzetközi) tagdíj miatt már 1886. augusztus 20-án feloszlott, vagyonát és iratait a Földrajzi Társaságra hagyományozva. (Krizsán László: A Magyar Afrika Társulat irataiból. 1877–86. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 6. szám, 1989, 69–70.) A földrajzot a néprajznál jobbnak és fontosabbnak tartók szemében nyilván ez a megoldás már akkor is követendőnek látszott.

Egyébként a földrajz és néprajz határai mindvégig elmosódottak maradtak. Nemcsak Györffy István és Bátky Zsigmond, hanem Teleki Pál és Gunda Béla, majd Katona Imre, Barabás Jenő és Paládi-Kovács Attila munkáinak ilyen ihletettsége nyilvánvaló. Legutóbb Biernaczký Szilárd (és mások) Afrika-kutatásai mozdultak el, nem is egyszere földrajz és etnológia mezsgyéi szerint.

Míthogy nyelvészeti, irodalomtudományi, finnugrisztikai vagy éppen turkológiai, filológiai társaság a múlt század végén még nem volt Magyarországon, ilyen irányban akár terjeszkedhetett is a Magyar Néprajzi Társaság. Nemcsak Hunfalvy Pál elnöksége, hanem az elsősorban finnugrista nyelvész, Munkácsi Bernát alelnöksége (1893–1897), illetve Ethnographia-szerkesztése (1893–1910) is ilyen tény. Volt ugyan olyan kutató, aki szerint ez egy „etnolingvisztikai” felfogás jelentkezésével lenne egyező, ám egyszerűbben az a tény, hogy a másutt még nem szerveződött tudomány itt talált magának teret. Filológusok, magyar „történeti népköltészet-kutatók” (Katona Lajostól Sebestyén Gyuláig) munkássága a társaságban szintén ilyen kereteket érzékelt.

Igaz, hogy a közvetlen előzmény Meltzl Hugó 1881-től közzétett terve volt: egy „Összehasonlító Irodalmi Társulat” megalapítása. Újságja, az Összehasonlító Irodalmi Lapok, a későbbi Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn (1887) ily módon az Ethnographia előzménye volt. Itt is felfigyelhetünk arra, hogy összehasonlító filológiai társaság nem lévén, ennek egy folklorisztikai-néprajzi változata jelenik meg.

Míthogy a Néprajzi Társaság megalakulására vonatkozó visszaemlékezések, áttekintések ezt az összefüggést mindig hangsúlyozták, legutóbb pedig az összehasonlító irodalomtudomány magyar szemléi is méltatták e korai kezdeményezést (lásd legutóbb: Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok. Válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta Gaal György. Bukarest, 1975), úgy látszik, ezt a filológiai, folklorisztikai, komparatistikai szílat mindíg észre lehetett venni tudománytörténetünkben. Ám néhány apróság hangsúlyozása itt sem felesleges. 1877. január 15-e és 1888 januárja között jelenik meg (Brassai Sámuel és főként Meltzl Hugó szerkesztésében) Kolozsvárt a folyóirat. Kis példányszámban, a nemzetközi és hazai előfizetők számára készült, poliglott újságritkaság. Már a kezdettől közölnek folklór szövegfordításokat, később népdalértékeléseket, Meltzl tanulmányát az Edvard-balladákról (az egyik legelső magyar komparatív ballada-vizsgálatot), 1881. szeptember

1-jei kelettel pedig a „Javaslat egy magyar folklóre társulat alapítása ügyében” című írást. Ennek konkrét „alapszabály”-tervezetének elején említi meg, hogy a cél „hasonlóan a modern angol és amerikai Folklóre-Societyékhez” a folklór gyűjtése, közzététele, összehasonlítása lenne. (Legjobban hozzáférhető újrakiadása: Néprajzi Hírek, 18. évfolyam, 1989/1–3. szám, 5–6. lap. Az egész szám, amelyet „Százéves a Magyar Néprajzi Társaság” címmel tettek közzé, igen értékes tudománytörténeti anyagot hoz.) Ez a két folklórtársaság volt tehát végző soron a Magyar Néprajzi Társaság előképe.

Mint hogy éppen ez a kapcsolat nem egészen világos a nemzetközi folklórisztika történetének kevésbé gondos ismerői előtt, hozzátehetjük, hogy az angol „folklór társaság” 1878-ban alakult meg Londonban. Első közleményei (*Folk-Lore Record* majd *Folk-Lore Journal* később, 1890-től alakultak át, a mind ismert *Folk-Lore* (ma *Folklore*) folyóirattá. (Mindezt itthon is jól ismerték, amint ez Katona Lajos írásából kitűnik. Lásd legutóbb: W. Henry Jones and Lewis L. Kropf: *The Folk-Tales of the Magyars. Selection.* Budapest, 1989, 21–22.) Amerikai társaság azonban nem volt ekkor még. A *The Journal of American Folklore* I. évfolyamának (1888) elején közlik, hogy az ezt összehívó első körlevél 1887. május 5-én Cambridge-ben (Mass.) kelt és magát a társaságot is itt alapították meg 1888. január 4-én.

Az voltaképpen elhatározás dolga, hogy milyen kiadványt, kongresszust, folyóiratot vagy éppen társaságot, egyesületet tartunk az európai néprajztudományok keretében a legelsőnek. Francia etnográfia, német filológia és néplélektan már a 19. században megteremtették a maguk orgánumait, amikor végül is a mai értelemben vett folklór- (és néprajzi) társaságok létrejöttek. Ám a múlt század nyolcvanas évei egymás után jelentkeznek és köztük pontos sorrendiséget csak igazán tüzetes vizsgálat után lehetne megállapítani – ha ugyan ez olyan perdöntő lenne. Ezért csupán néhány, számunkra tanulságos adatot említünk.

Voltaképpen Giuseppe Pitre és Francesco Sabatini hozzák létre a mai folklórisztika (és néprajz) kurrens orgánumait. A *Biblioteca delle Tradizioni Popolari Siciliane* kiadványai, majd 1877-től a *Rivista di Letteratura Popolare* (1882-től pedig az *Archivio per le Studio delle Tradizioni Popolari*) folyóiratok megelőzik az angol folklór-társaság megalakítását is. 1877-ben (A *Rivista* I/2. szám 160. lapján) már ismertetik is Meltzl *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*-jának első kötetét.

1876-tól volt a párizsi École Pratique des Hautes Etudes keltológia-professzora Henri Gaidoz, aki 1870-ben indítja meg a *Revue Celtique* folyóiratát, már ebben is sok mitológiai és folklór témával. Ezt mégis kevesli és kollégájával E. Rolland-nal 1878-ban *Mélusine – Recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages* címmel valódi folklórisztikai folyóiratot kezdeményez, amelyben mindaz megvan, mint a későbbi testvér-kiadványokban. Még abban is, hogy a folyóirat rendszertelenül jelenik meg, 2. kötete például csak 1884-ben (ekkor már az angol folklór-társaság eredményeinek ismeretében). Nem sokkal ezután, 1886-ban alakult meg a párizsi *Société des Traditions Populaires*, amely 1889-ben, a párizsi világkiállítás alkalmával már egy folklór-világkongresszust is szervezett.

Az angol folklórisztika ekkorra már társasággá szerveződött.

A hozzánk közelebb álló területeken 1887-ben szerveződik meg a lengyel „földrajzi-etnográfiai társaság”, és ez időtől lát napvilágot első folyóirata, a *Wisla* is. Ez a Varsóban kialakított mozgalom inkább néprajzi, mint folklorisztikai érdekű, és minden lengyel célja ellenére is a cári tudományosság mintáit ismeri a legjobban. Az osztrák Galíciában viszont csakhamar egy másik lengyel néprajzi társaság „*Towarzystwo ludoznawcze we Lwowie*” alakul, és 1895-től folyóirata is van *Lud* címmel. Ennek programtanulmányát az ukrán folklorista, Ivan Franko írta, ám ez is inkább antropológiai jellegű.

Az Egyesült Államokban (és Kanadában) 1888-ban alakult meg a *Folk-lore Society in America*. Ugyanezen évtől mindmáig megjelenik a *The Journal of Americal Folk-lore* is, ma a legnevezetesebb angol nyelvű folklór folyóirat.

1888-ban Genfben jelent meg a flamand néprajzi társaság folyóirata, a *Volkskunde* August Gittée és Pol de Mont szerkesztésében (amely azonban időközben szünetelt, úgyhogy most csupán 90. évfolyamát jegyzi).

1889-ben Lipcsében indult meg a német *Zeitschrift für Volkskunde*, Edmund Veckenstedt szerkesztésében, amely nemzetközi kitekintésű volt, és nemcsak Pitré, Sébillot vagy Julius Krohn, hanem Katona Lajos és Wlislocki Henrik is munkatársai sorába tartozott. Főként népszokások, hiedelmek, folklór érdekelték. Sokkal inkább német és egyesületi jellegű az 1891-től működő berlini *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, amelynek szerkesztője Karl Weinhold mindenütt, a címlapon is hangsúlyozza, hogy mindez a Lazarus és Teinthal alapította *Zeitschrift für Volkerpsychologie und Sprachwissenschaft* húsz évfolyamának a folytatása. Programadása nagyjából azonos a magyarok körében Katona Lajoséval. Weinhold is a „folklore” fogalmából indul ki, mind a folyóirat, mind a berlini egyesület meghatározásakor.

Az osztrák néprajzi társaság 1894 októberében alakult *Verein für österreichische Volkskunde in Wien* névvel és folyóirata, a mindmáig megjelenő *Zeitschrift für Österreichische Volkskunde* (1895-től) már későbbi, mint a Magyar Néprajzi Társaság. Noha nyilván tudtak a szervezők, legkivált Michael Haberlandt a budapesti bátyról, ezt nem említik. Egyébként széles néprajzi perspektívát tűztek maguk elé. Jellemző, hogy „Wien und Prag” megjelöléssel találkozunk a folyóirat kiadási helyeként. Ekkor még a csehországi német néprajz idetartozott. Maga a cseh néprajztudomány és folyóirata nagyjából ugyanekkor szerveződik (természetesen cseh nyelven és Prágában). A *Česky Lid* 1892-től jelent meg (sok kihagyással mindmáig) és nemcsak a cseh, hanem a szláv és összehasonlító folklorisztika fontos orgánumává vált.

A nagy orosz birodalomban igen sok tudományos, művészeti, helyi orgánus, oktatási intézmény, gyűjtemény, múzeum alakult. Nehéz képet alkotni: például amikor nyugati emigrációba kényszerítenek folkloristákat, névtelen kiadványokban csak külföldön lehet bizonyos műfajokat közzétenni, szinte sorozatban küldik a forradalmi társadalomkutatókat szibériai száműzetésbe, ahol sokan elpusztulnak – ugyanakkor a pánszlávizmustól sem mentesen támogatják a bolgár, szerb szakkutatók legkiválóbbjait, engedik megszerveződni az orosz szempontból birodalmon belüli és külföldi kutatók egyesületeit (ukrán, lengyel), virágzik a balti folklorisztika, a finn kutatások világsővé emelkednek, sőt még a száműzöttek közül is több nagyfontosságú kutatásokat végez-

het, olykor külföldön is publikálhatják az eredményeiket. Világhírű kutatók, kiváló iskolák bontakoznak ki, közben azonban érezhető nemcsak az eleven néphagyomány, hanem az elmaradottság és a nyomor, a kuriózumkeresés és a dilettantizmus, megint csak egyszerre a kor legfrissebb tudományos irányzataiból válogatott megoldásokkal, fordításokkal.

Két nagy eseményt említ itt minden tudománytörténet. 1845 őszén alakul meg a nagyhatalmú (Császári) Orosz Földrajzi Társaság, amely az egész birodalommal foglalkozott (nemcsak orosz témákkal). A teljes etnográfiai és folklorisztikai kutatás ezen belül zajlott le, nagy expedíciókat szerveztek, vidéki és területi szekciói alakultak ki. Ez a folyamat szinte az első világháborúig szakadatlan, és még a két világháború között is e társaság úgynevezett „mese-bizottsága” volt a folklórgyűjtés, sőt a mesekatalógus-készítés kezdeményezője, irányítója.

1863-ban új cári rendelet engedte meg, hogy egyetemeken is alakulhassanak tudományos társaságok. Már a következő esztendőben a moszkvai egyetemhez kapcsolódva így szerveződött meg a „Természettudomány Kedvelőinek Társasága”, amelynek feladata – mai szóhasználattal – a tudományok demokratizálása és népszerűsítése volt. Ez a társaság kezdettől fogva egyik legfontosabb feladatának tekintette a néprajzi anyaggyűjtést, és ők szervezték az 1867 júniusában Moszkvában rendezett „Összoroszági etnográfiai kiállítást”, a modern értelemben vett orosz (sőt szláv) néprajz nagysikerű nyitányát. E kiállítás tervét A. P. Bogdanov már 1862-ben kifejtette, és a kiállítás katalógusa, beszámolója nemcsak 1868-ban, hanem még egy évtizeddel később is megjelent. Ily módon huzamosabb ideig állt a nagy kiállítás és az azt kezdeményező társaság a szláv népek régi kultúráját kedvelők érdeklődésének középpontjában. Kiadványsorozatával, folyóiratával, ülésivel az októberi forradalomig ez a társaság volt a cári birodalom legfontosabb néprajzi orgánuma.

A Balkánon Vuk Karadžić tevékenységével, illetve Pavel Józef Šafarik munkájával (*Slovanské starožitnosti* 1837) indul meg az összetevő és tudományos néprajzi kutatás, előbb inkább folklorisztikai jelleggel, ám már itt is etnográfiai népleíró monográfiák készítésével. (Lásd erről több szempontot is tárgyaló dolgozatomat: *Primus inter pares: miért Vuk Karadžić a legnevezetesebb folklor-gyűjtő a múlt század Délkelet-Európájában.*) Bulgáriában 1889-től jelent meg a *Szbornik za narodni umotvorenija* sorozata. A jelenlegi Jugoszlávia területén egy évszázada már kialakultak azok az intézmények, kiadványok és társaságok is, amelyek mai örökösei vezető szerepet játszanak.

A magyar Néprajzi Társaság centenáriumán nem lehet felsorolni minden párhuzamot. Ám a már említett nemzetközi adatok elég pontos háttérrel adnak e társasághoz, legkivált pedig az 1887-ben megindult *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* létrejöttéhez, amely a legszorosabban illeszkedik az egész világ akkori hasonló törekvéseihez. Nálunk mindennek van nemzetközi cigány-kutatási vonatkozása is, ám emellett feltűnik a szlavisztika, germanisztika, sőt jelzésszerűen az órientalisztika is a kutatások távlatainak megjelölésekor. Ám a lehetséges nemzetközi és összehasonlító kutatások mégsem terjednek ki minden irányba. Talán még csak annyit kell említeni, hogy a finnugrisztika (tág értelemben véve) finn földön korábban szerveződött társasággá (és ennek publi-

káció-sorozatai is megjelentek): 1883. november 15-én (lásd a centenáris íráso-
kat: Mikko Korhonen–Seppo Suhonen–Pertty Virtaranta: Sata vuotta suomen
sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-Ugrilainen Seura. Espoo, 1983 –
Symposium Saeculare Societatis Fenno-Ugricae. Helsinki, 1983 – Suomalais-
Ugrilaisen Seuran Toimituksia 185), és noha e központnak voltak szoros ma-
gyar kapcsolatai, tartozunk az igazságnak a tény megjegyzésével, hogy a ma-
gyar kutatás csak jóval később, a két világháború között, a finnugor „kultur-
kongresszusok”, majd 1960-tól a finnugrisztikai tudományos kongresszusok
megszervezésével próbálkozott ilyen vezető szerep megszerzésére. E téren te-
hát, ahol volt esély arra, hogy száz évvel ezelőtt (sőt később is) a magyar tudomá-
nyosság nemzetközi méretekben is társaság-, folyóirat- és kiadványsorozat-
szervező legyen, ezt a szerepet mindmáig szinte sosem tudta betölteni.

Kedvezően korán és imponálóan jólértesülten, rögtön (már csak a nemzeti-
ségi kutatások pluralizmusától ihletetten is) komparatív sőt poliglott tudomá-
nyként indul egy évszázada a magyar néprajz. Ám sem a Kárpát-medencé-
ben, sem a Balkánon nem válhatott egyetlen központtá. Maradt magyarországi
néprajzi társaság. Erénye az, hogy sok tudományszakot egyesít (a folklorisztika-
tól az etnográfiaig, az etnológiától bizonyos antropológiáig vagy kultúraku-
tatásig), nem kötött elvtelen és később szégyellnivaló kompromisszumokat a
mindenkori politikával. Ezért is maradt mindig csupán tudományos társaság.
A száz év előtti magyar tudományos munkamegosztás azóta sokszor módosult.
Ám új ötletek (a pszichoanalízistól a szociológiáig, a marxizmus–leniniz-
mustól mondjuk a szemiotikáig) ha meg is jelentek kereteiben, voltaképpen az
évszázaddal ezelőtt kijelölt célok és meghatározott módszerek uralkodtak
mindig. Ez a következetesség jellemezhető kompromisszumként, provincializ-
musként, ugyanakkor nemes hagyománytiszteletként is. Ezért mondhatjuk,
hogy nincs ugyan módszertanilag egyértelműen körvonalazható „magyar nép-
rajzi módszer” vagy „magyar néprajzi iskola”, inkább különböző áramlatok
egymásmellettiségét, nyíltabb vagy rejtettebb vitáit érzékelhetjük – ám ez a
Magyar Néprajzi Társaság százéves konzervativizmusában megtalálható keret
végső soron ennek tekinthető. Az, amit a Társaság képviselt, az a magyar nép-
rajz módszere a múltban és a jelenben egyaránt.

Láthattuk, hogy 1889 körül a nemzetközi párhuzamoktól elválaszthatatlanul
formálódik ki e társaság. Nem a legelső a sorban, abba a hullámvonulatba tar-
tozik, amely a 80-as évek végétől mért évtizedben tucatjával hozott létre ha-
sonló intézményeket. Akkoriban egyik sem volt „jobb” nála, bár a magyar
nyelv használata automatikusan másodrendűvé, kuriózzummá tette a magyar
néprajzot a nemzetközi porondon. Még így is megelőz másokat, mindvégig
megmaradása pedig társtalan. Nemcsak a magyar tudományosság legnemesebb
tradícióihoz számíthatjuk meglétét. Büszkéek lehetünk arra, hogy nemzetközi
méretekben nem sok párját találjuk. Úgy látjuk, jövője is biztosítva van. A szá-
zadik év után is lesz magyar néprajzi kutatás, megmarad a Magyar Néprajzi
Társaság. Még sokszor lesz alkalom arra, hogy az akkori közreműködők ünne-
peljék a társaságot, a magyar néprajzi kutatások legkülönbözőbb ágazatait –
legkivált pedig mindezek alapját, a nép kimeríthetetlenül gazdag kultúráját.
Ennek felismerése az utóbbi évszázadban e társaság legnagyobb érdeme.

Rezime

Mesto mađarske etnografije među srodnim naukama (Povodom stogodišnjice Mađarskog etnografskog društva)

Godine 1889. osnovano je jedno od najstarijih etnoloških društava u Evropi, Mađarsko etnografsko društvo. S obzirom na to, da sam o formiranju ovog Društva, odnosno o naučnoistorijskim tendencijama vezanim za to Društvo imao prilike da obelodanim svoja viđenja [vidi: časopis *Ethnographia* 91 (1980), 443–451] ovom prilikom iznosim okvire konteksta u Mađarskoj i na međunarodnom planu u koje se uklapa sudbina ovoga Društva sa značajnom prošlošću i sa budućnošću koja mnogo obećava. Mađarsko etnografsko društvo igralo je i igra značajnu ulogu kao centralna i integrativna institucija mađarske etnološke nauke i u svojim okvirima sjedinjuje istraživače i nastojanja iz domena folkloristike, etnologije kao i materijalne kulture. Ovo se može konstatovati od početka osnivanja Društva, tim pre, što Mađarska akademija nauka u pravom smislu reči ni danas nije zauzela odgovarajući stav prema mađarskim etnološkim naukama. Pošto za etnološka istraživanja u Mađarskoj (a to znači: za etnološka istraživanja svakog naroda koji živi u toj zemlji) nije formirano nijedno drugo društvo, a s obzirom i na to da su naučna društva za srodne nauke (za istoriju, lingvistiku, filologiju itd.) bili u mogućnosti da samo delimično budu nosioci zadataka navedenih oblasti, Mađarsko etnografsko društvo primilo je na sebe široki dijapazon zadataka, a to je u širem smislu bez premca. (Rad se bavi i osnovnim značajkama formiranja mađarskih društava za istoriju, folkloristiku, lingvistiku, geografiju, antropologiju, komparativnu filologiju, kao i odlomcima njihovih programa koji imaju dodirnih tačaka sa problematikom etnologije u celini). Folklorno društvo u Engleskoj osnovano je 1878, u Italiji 1877, u Francuskoj 1878, u Poljskoj 1887, u SAD 1888, u Flandriji 1888, u Nemačkoj 1889, u Austriji 1894, u Českoj 1892, u Rusiji i Bugarskoj 1889, što ukazuju na to, da je Mađarsko etnografsko društvo, koje slavi svoju stogodišnjicu kontinuiteta, zauzima počasno mesto u veoma otmenom društvu sličnih asocijacija. Naznačeni evropski horizonti, kao i međusobna prožimanja navedenih društava predstavljaju problematiku koju bi trebalo posebno obraditi.

Summary

The Place of Hungarian Ethnography among Related Branches of Science (Hundred Years of Hungarian Ethnographical Society)

1889 is the birthday/year of one of the oldest European Societies devoted to folklore, folklife and anthropological researches [Magyar Néprajzi Társaság = Hungarian Ethnographical Society]. There are several sketches devoted to the history of the Society [see: Kósa, László: A Magyar Néprajzi Társaság története 1889–1989. Budapest, 1989; Magyar Néprajzi Társaság – „Százéves a Magyar Néprajzi Társaság” special issue of Néprajzi Hírek 18/1989 No. 1.], and some years ago I gave a short evaluation of early years of the Society in *Ethnographia* 91 [(1980) 443–451] with the necessary data and bibliographical references. At the present paper the “integrative” and “central” position of the Society was dealt with a special care. As connected with similar university and academic organizations, and with similar societies in Hungary (of history, archaeology, linguistics, philology, geography etc.) the Hungarian Ethnographical Society was always a part of the social sciences network institutions in Hungary. If we look at interna-

tional and comparative perspectives, English (1878), Italian (1877), French (1878), Polish (1887), American (1888), German (1889) societies or their journals preceed the Hungarian Society. Some important ones, as Russian, Austrian (1894), Czech (1892), Bulgarian (1889) etc. follow in time the initiatives parallel to those in Hungary. In one word: both on national and international scale the birth of the Hungarian Ethnographical Society was a very important step forward 100 years ago. There should be important to describe and discuss in depth the events of its first hundred years in a separate paper.